

“Het genoeglijke landmansleven”

Het leven van den Nieuw- en Sint Jooslandschen Landbouwer gedurende de tweede helft der negentiende eeuw I

Vooraf

In 1940 schreef Ferdinand Polderdijk een verhaal over het boerenleven in Nieuw- en Sint Joosland in de tweede helft van de negentiende eeuw. Hij was toen tachtig jaar oud en zijn gezichtsvermogen was zeer beperkt. Misschien heeft hij zelf de tekst in zijn toen bijna onleesbare schrift genoteerd en heeft een van zijn kinderen het overgeschreven. Sommige passages doen vermoeden dat hij het heeft gedictieerd. De stijl is in ieder geval zwakker dan die van zijn eerdere publicaties. Gezien de vele verbeteringen is het stuk getypt door een ‘amateur’. Soms liet Polderdijk artikelen uittypen (en stencilen) door boekhandel Van Sparrentak te Middelburg. Deze artikelen oogden altijd heel professioneel. Dit stuk is nooit eerder gepubliceerd en is in het bezit van de familie Polderdijk, woonachtig op de hofstede Nieuwlandsrust in Nieuw- en Sint Joosland.

Twee tips voor de lezer. Ten eerste: in het stuk wordt voortdurend gesproken over

knechts (intern) en arbeiders (extern).

Het verschil wordt in de loop van het artikel wel duidelijk, maar niet elke lezer zal dit wellicht oppakken. Ten tweede: Polderdijk had duidelijke sociaal-maatschappelijke opvattingen. Hij was niet voor niets lid van de Vrijzinnig-Democratische Bond. Dit blijkt uit de kritische opmerkingen die hij maakt over de lage lonen, de lange werktijden en de leefomstandigheden, met name van de arbeiders.

Het stuk heb ik qua inhoud, spelling, interpunctie en lay-out zo letterlijk mogelijk overgenomen. Opvallende typfouten in de oorspronkelijke tekst (bijv. beren/boeren) heb ik wel verbeterd. Niet alle zinnen lopen even soepel, maar ze zijn wel goed te begrijpen. Echter, alleen de zeldzame keer wanneer dit niet het geval was, bijvoorbeeld door het wegvallen van één of meer woorden of door een onduidelijke woordvolgorde, heb ik deze zo simpel mogelijk hersteld.

Piet Zuidweg

Wanneer op den Nieuwjaarsmorgen de boerenknechts en dienstmeiden, na de paarden te hebben gedrenkt en de koeien te hebben gemolken, tegen zeven uren in de woonkamer komen om het morgenmaal te gebruiken, wenschen ze den boer en zijn vrouw veel zegen in het nieuw begonnen jaar, hetgeen door den boer en boerin met een wederwoord wordt beantwoord. Voor men echter het gewone ontbijt, dat bestaat uit brood met een stukje spek of rundvleesch en boterhammen gesmeerd

met reuzelvet nuttigt, wordt er door de boerin eerst een glaasje likeur met een paar punch- of anijsbeschuitjes gepresenteerd. Als het ochtendmaal is geëindigd, gaan de knechts de paarden en het vee verzorgen, maar verder ligt het gewone dagwerk stil, ook voor de arbeiders is het dien dag vakantie.

Nauwlijks begint het 's morgens te lichten of de stroom van Nieuwjaarswenschers komt aan de deur. Het was n.l. in dien tijd gebruikelijk, dat alle kinderen van minge-

goeden en ook vele volwassenen, vooral uit het naburige Arnemuiden op den Nieuwjaarsdag bij de boeren en ook op de dorpen bij de min of meer gegoeden, veel zegen in het nieuwe jaar kwamen wenschen. Het was voor den boer een drukke dag, want onophoudelijk moest hij naar de deur, om al die wenschen in ontvangst te

om met de daarop ingeschreven gelden, bij gelegenheid van het Nieuwjaar een gift uit te reiken aan alle behoeftige gezinnen. In 1892 werd een vereeniging "Humanitas" geheeten met hetzelfde doel opgericht, die nog steeds elk jaar in Januari aan arme gezinnen, een gift in geld verstrekt. Niet alleen voor de boer, maar ook voor de

nemen. Het gebeurde niet zelden, dat er zoo'n Nieuwjaarsdag meer dan drie honderd bezoekers aan de deur kwamen, die dan allen met een giftje in geld werden beloond. De ambachtlieden in de gemeente hadden de gewoonte om een jongen met hun naamkaartje bij de klanten rond te zenden. Later is dit zgn. Nieuwjaarswenschen verboden en is in de plaats daarvan, een commissie van enkele voor-
aanstaande personen in de gemeente in het leven geroepen, die tegen Nieuwjaar met een lijst bij de ingezetenen rondging

De hofstede Land- en Zeezicht in de Oud Sint Jooslandpolder (verwoest in 1944), omstreeks 1920. (Zeeuws Archief, Historisch-topografische atlas Middelburg, foto's, cat.nr. HTAM-B-1202)

boerin met de dienstmeisjes of dochters was het een zeer drukke dag. In den loop van den voormiddag met koffietijd kwamen ook de arbeiders, die op de hofstede werkzaam waren, Nieuwjaar wenschen en waren den geheelen dag de gasten van den boer. Met koffietijd in den voormiddag

kwamen dan ook de knechts en dienstmeiden binnen en werd na de koffie een glaasje likeur of Schiedammer met een anijsbeschuitje of moppen en peperbollen gepresenteerd. Half twaalf was het tijd voor het middagmaal en schaarde het gezin zich om den disch. Het maal bestond gewoonlijk uit aardappelen met rund-

Een boer van 't Nieuwland, 1870-1875. Tekening door Adolf Dillens, gravure door C. Laplante. Uit: Ch. de Coster, Schetsen uit Zee-land, in: 'De aarde en hare volken', 11, 1875. (Zeeuws Archief, Historisch-topografische atlas Middelburg, foto's, cat.nr. HTAM-H-0002)

vleesch en gestoofde appelen of ingemaakte snijbonen. Na het middagmaal gaan de arbeiders met de knechts een

poosje naar de schuur, terwijl de boerin en de dienstmeisjes de tafel afnemen en de theetafel gereedmaken. Tegen twee uur komen de mannen weer terug en wordt er door het geheele gezelschap onder het gebruik van een kop thee en een gebakje met een gezelschapspel, b.v. slappejan [slabberjan] of kienspel gespeeld. Ongeveer te 4 uren gaan de mannen weer een poosje naar de schuur, de knechts verzorgen dan weer de paarden en het vee en de dienstmeisjes verzorgen dan de kippen, enz., en melken de koeien. Wanneer de werkzaamheden in de schuur waren geëindigd, en het intusschen donker was geworden, verzamelden allen zich weer in de woonkamer, waar de boerin inmiddels de koffietafel had gereed gezet. Ongeveer 5 uur schaarde men zich weer om den disch, die dan bestond uit brood met koud rundvleesch en krentenbrood met kaas. Wanneer ook dit maal was geëindigd en de tafel afgenomen, werd de avond verder gezellig doorgebracht met bovengenoemde spelletjes, ook weer onder het gebruik van een glaasje likeur met gebak, moppen en peperbollen. 's Avonds ongeveer negen uur vertrokken de arbeiders en ging het gezin ter ruste.

Hoewel, zoals reeds gezegd, de Nieuwjaarsdag voor den boer en zijn vrouw een zeer drukke dag was geweest, bracht dien dag toch niet weinig bij tot de goede verstandhouding en samenleving tussen het gezin van den boer en zijn personeel.

In den winter werd op de boerderij door de knechts om vijf uur 's morgens opgestaan en door de meiden iets later. De eerstgenoemden gingen dan de paarden drenken

en voederen en de meiden gingen melken. Inmiddels stonden de baas en zijn vrouw ook op en nadat de laatste het ochtendmaal gereed had gemaakt, ging men te half zeven ontbijten. Na het eten, als het licht begon te worden, hervatten de arbeiders hun werk in de schuur met dorschen met den vlegel, welk werk den geheelen winter in beslag nam. Dorschmachines werden nog zeer weinig gebruikt; slechts op groote bedrijven begonnen de handdorschmachines in zwang te komen.

Op de meeste boerderijen waren er in den winter twee knechts. De tweede knecht vond gewoonlijk den geheelen dag zijn werk met het verzorgen van het vee en het gereed maken van voedsel – malen van voederbieten, enz. – terwijl de eerste, hier opperknecht genoemd, nadat hij 's morgens het vee had helpen drenken en de mest uit den stal had verwijderd, allerlei ander voorkomend werk verrichtte, zooals houtkappen (bij de meeste boerderijen had men toen veel knotwilgen, die om de vier jaar gekapt werden), het gedorschten graan leveren naar Middelburg en allerlei ander voorkomend werk.

De weien waren gewoonlijk rondom met doornhagen beplant. Van deze werd jaarlijks een gedeelte gekapt. Dit geschiedde echter meestal door een der arbeiders. Het dikke hout werd in knuppels gekapt van ongeveer een halve meter lengte en den volgenden winter op den open haard voor brandstof gebruikt, evenals het vaam- of kliefhout van gerooide boomen. Kachels werden toen op de meeste hofsteden nog niet gebruikt. Het dunne takhout der doornhagen werd tot kleine musters [mutsaards] gemaakt en wanneer het droog was door de boerin gebruikt om bij het broodbakken de oven heet te stoken of om op den

haard bij het koken onder den pot te gebruiken.

Wanneer de maand Maart in het land komt en de grond voldoende droog is geworden, namen de werkzaamheden op het veld een aanvang. Ook de wintertijd was dan voor het personeel uit; de knechts stonden te drie uur op en de meiden om vier uur.

Een boerin in de dracht van Nieuw- en Sint Joosland, 1870-1878. Foto J. Korsten. (Zeeuws Archief, Historisch-topografische atlas Middelburg foto's, cat.nr. HTAM-A-0418)

Allereerst gingen de knechts de paarden en ook de koeien drenken – de dieren gingen altijd naar buiten op den mestvaalt uit den waterbak drinken –, de paarden voeden en kammen. De meid ging in de bak-

keet vuur aanleggen en water koken, en daarna melken. Inmiddels was ook de boerin opgestaan en zette voor de knechts hun ontbijt gereed. Deze gingen dan om vijf uur ontbijten en om half zes met de paarden het land bewerken en voor het zaaïen gereed maken. Het spreekt vanzelf, dat de boer bij het werk toezicht hield en zoo noodig een handje meehielp. De melk werd tot boter verwerkt, hetgeen voor de boerin veel werk medebracht met karnen en boter opmaken. Zuivelfabrieken kende men in dien tijd op Walcheren nog niet. Het karnen geschiedde door de melk (men schepte de bovenste laag melk uit de teilen) in een karnton door een stok waaraan van onder een rond met gaten doorboord plankje werd verbonden, in beweging te brengen. Deze stok, de pols genaamd, werd, doordat een hond in den karmolen liep, in beweging gebracht.

En met de maand Maart veranderde ook de werktijd der arbeiders. Zij werkten van 's morgens half zeven tot half twaalf met een schaftijd van half negen tot negen uur. 's Middags van een tot zes, eveneens met een rusttijd van half vier tot vier uur; de werktijd duurde dus negen uur per dag. Wanneer het dorschen in het voorjaar was geëindigd, brak de tijd aan om te wieden, soms werd al heel vroeg koolzaad gewied en vervolgens tarwe, enz.

De diensttijd der dienstmeisjes liep van Mei tot Mei en de huur werd altijd berekend per pond Vlaamsch (*f* 6,00). Het loon was laag: voor een z.g. grote meid negen of hoogstens tien pond per jaar en voor jongere meisjes nog minder. Ook de lonen voor het mannelijk personeel waren laag.

Een eerste knecht verdiende per jaar 25 tot uiterlijk 30 pond en een tweede 18 à 20 pond. De huurtijd liep van 11 November (Sint Maarten) tot 11 November, of ook slechts voor den winter van 11 November tot 1 Maart. Gedurende den geheelen wintertijd werd slechts *f* 6,00 verdiend, en al had men zich verhuurd voor een geheel jaar van 11 November tot 11 November b.v. voor 25 pond, dan werd er met 1 Maart toch maar *f* 6,00 uitbetaald. De loonen der arbeiders waren eveneens laag. Het dagloon bedroeg *f* 0,80 à *f* 0,90 per dag. Het dorschen en wieden werd echter veel in aangenomen werk gedaan, waardoor dan *f* 1,00 tot *f* 1,20 werd verdiend. Bij het snijden der granen werd wat meer verdiend, naar gelang de bekwaamheid van den arbeider, n.l. van *f* 1,50 tot *f* 2,50 per dag. De loonen voor dit werk bedroegen, voor tarwesnijden *f* 7,50, gerst *f* 6,00, haver *f* 6,00, witte en bruine boonen trekken *f* 4,50, erwten pikken *f* 3,00, paardenboonen snijden *f* 5,00, koolzaad snijden *f* 5,00, karwijzaad *f* 4,00, alles per Blooisch gemet (= 39,24 aren). Voor aardappelen rooien werd zes cent per vierkante roede (= 13 m²); voor bieten rooien werd 5 à 6 cent per roede betaald.

Wanneer in het voorjaar de zomervruchten gezaaid waren, begon men met de braak te bewerken. Het braken van het bouwland, dat thans geheel in onbruik is geraakt, was toen nog vrij algemeen in gebruik. Vooral bij de meeste pachthoeven was dit nog gebruikelijk. In de meeste pachtcontracten was namelijk voorgescreven, dat er jaarlijks één zevende van het bouwland moest worden gebraakt. Eigengeërfdn waren natuurlijk geheel vrij of zij de braak al of niet wilden toepassen.

Wanneer men in de braak begon te werken, werd de werktijd voor de paarden in drieën verdeeld. Men ging dan zogenaamd drie schoven rijden, n.l. van 's morgens vier uur voor den ploeg tot half zeven, van negen tot elf en 's middags van één tot half zes. Deze regeling duurde tot ongeveer half September, ook bij het

gewoonlijk tot ongeveer Juli. In Juni werd de mest uit de mestput van de hofstede op de braak gebracht. Nu bestond daarbij nog een eigenaardige gewoonte; n.l. de knechts en de arbeiders, die bij het mesten ook hielpen, kregen twee vrije Zaterdagmiddagen, maar dan moest in vijf en een halve dag evenveel werk gedaan wor-

bewerken van het land na den oogst. Omstreeks half September kan men 's morgens te vier uur bij het korten der dagen niet meer voldoende zien om buiten te werken, en werd dezelfde regeling van den werktijd weer ingesteld als in het voorjaar. Zooals reeds gezegd begon het werk in de braak ongeveer half April, maar meestal werd in het voormiddagschof daarin niet gewerkt. De knechts zorgden dan voor voedsel voor de paarden, door klaver van het land te halen, en deden dan nog verschillende andere werkjes, b.v. in den moestuin, de weilanden van distels zuiveren, enz. Het werk in de braak duurde

De Padweie bij Nieuwlandsrust. De bomen rondom de boerderij leverden veel hout op. In de populieren nesten van een reigerkolonie, ca. 1920/30. (collectie familie Polderdijk)

den als in de zes dagen. Men moest dus den werkdag langer maken. Te dien einde begon men 's nachts reeds om half drie of twee uur, maar dan kreeg men van de boerin 's morgens om vier uur koffie met een boterham, en van de baas een flesch jenever, waarmee men den geheelen dag moest rondkomen, hetgeen in den regel hier op neerkwam, dat elke man drie glaasjes per dag kreeg.

Als de mest is ondergeploegd is het werk aan de braak voorlopig klaar en volgt de hooitijd. Daar er in deze gemeente ook reeds in dien tijd niet zooveel weiland bestond, was de hooitijd op vele bedrijven niet zoo heel druk. Sommige boeren hadden echter onder Arnemuïden, Middelburg of Ritthem weien in gebruik, die dan gewoonlijk gedeeltelijk met jong vee werden beweïd en gedeeltelijk gehooïd. Klaverhooï werd er op elk bedrijf gewonnen, hetgeen dan gewoonlijk in den winter en vooral in het volgende voorjaar voor paardenvoedsel werd gebruikt.

Na den hooioogst volgde het dorschen van het koolzaad. De braak werd gewoonlijk met koolzaad bezaaid dat dan half Juli van het volgende jaar rijp was en op het eind dier maand gedorschen werd. Dit koolzaad dorschen vindt men uitvoerig beschreven in het werk "Geschiedenis en Plaatsbeschrijving van de gemeente Nieuw- en St. Joosland" door A. Walraven en F.P. Polderdijk. Na het koolzaaddorschen en den hooioogst volgde in Augustus de graan-oogst. Het voornaamste product was vooral de tarwe. Wanneer het laatste voer op het land was geladen, werd daarop een wilgentak gestoken, en deze, de meie genaamd, bij aankomst op de hofstede bij den hoofdingang aan de dampaal gezet. Dit was het teeken, dat de oogst binnen was. Wanneer de laatste wagen met tarwe was gelost, kwam de boerin met de "suikerkomme", waarin brandewijn met suiker, of ook wel roode wijn, waarmede de werklieden dan werden getraceerd. Na eenige dagen bakte de boerin oogstkoeken, n.l. platte koeken en vetbollen en werden de arbeiders bij het gezin uitgenoodigd dien

middag oogstkoeken te eten. Aan de gehuwde arbeiders werd voor hun vrouw en kinderen een portie mede naar huis gegeven.

Zoo naderde de herfst en brak in October de zaaitijd aan van het wintergraan en het rooien der suikerbieten en voederbieten. Met Sint Maarten (11 November) was gewoonlijk het niet bezaaide land op wintervoer geploegd en daarmede het werk op het veld beëindigd. De landbouwgereedschappen worden dan netjes schoongemaakt en wat gebroken is naar den wagenmaker en smid op het dorp gebracht. Ook werd het paardentuig grondig nagezien en het kapotte werd door den gareelmaker van het dorp, die dit op de hofstede kwam doen, hersteld.

Wanneer het vee op het eind van November op stal kwam, werd dit door den tweeden knecht dagelijks verzorgd. De eerste knecht deed allerlei werk in en buiten de schuur, o.a. ook het scheren der paarden aan de beenen en het rundvee aan den staart en rondom de horens. De arbeiders vonden geregeld hun werk met dorschen, waarbij zij tweemaal per dag, wanneer zij bij schafttijd hun boterham aten, een kannetje koffie kregen.

F.P. Polderdijk,
Nieuw- en Sint Joosland, 25 October 1940

Opmerking redactie

Omdat de tekst veel langer is dan het maximum aantal woorden dat wij hanteren voor artikelen, wordt deze in twee delen gepubliceerd. Het tweede deel volgt in *De Wete* van januari 2009.